

Hvordan fengsling hindrer fangens rehabilitering

Andreas Ribe-Nyhus

Jeg har sittet nesten ni og et halvt år i fengsel for drap. Nå har jeg skrevet doktorgrad om denne erfaringen.¹ Avhandlingen heter «Indre og ytre soning» og starter med en fortellingsdel på litt over hundre sider om livet i fengsel. Deretter tolker jeg fortellingene og setter dem i relasjon til annen forskning på fengsel. Ett av hovedpoengene jeg kom frem til, er at den «ytre» soning hindrer den «indre» soning. Med det mener jeg at fengsling på små celler, med det påfølgende disiplinregimet som organiserer fangens liv, gjør at man ikke kommer i kontakt med samvittighet og anger, slik at man gjennom en indre prosess kan ta et oppgjør med det man har gjort, eller den man har vært. Dermed går man heller ikke gjennom en prosess hvor man forandrer seg til det bedre. Tvert imot kan det å sitte i fengsel for mange bli en «omvendt dannelsesreise» – en destruktiv spiral hvor man utvikler seg til et stadig dårligere menneske. Man fylles av hat og bitterhet og avlærer empati og evne til ansvar.

Dette kan virke som en kontraintuitiv konklusjon. Media forteller oss stadig at norsk fengsel er i verdenstoppen når det gjelder rehabilitering, eller i å tilbakeføre fangene til samfunnet. Mottoet er at norske fanger slippes ut som «gode naboer» snarere enn som bitre eksfanger. Det er påstander som står i direkte motsetning til mitt hovedpoeng.

Problemet er at man ikke forstår dybden av den prosess fangen må gjennom for å klare å komme ordentlig tilbake til samfunnet. Denne overflatiskheten ser vi tydelig i styringsdokumenter hvor rehabilitering er konkretisert som et spørsmål om å være rusfri, kunne lese og skrive, ha «boevne» og kunne arbeide. Siden dette er departementets føringer, er det også det man legger til rette for i fengsel. For så vidt viktig alt sammen. Men alt dette er bare ytre kjennetegn på at man er funksjonell i samfunnet. Ingen av disse kvalitetene handler om den indre prosess man trenger å gå gjennom, etter å ha gjort et lovbrudd.

De fleste fanger har kommet i en ekstrem eksistensiell situasjon på grunn av lovbruddet (eller lovbruddene). Mange har gjort noe grovt galt eller ondt. Slike handlinger setter dypt spor i både offer og gjerningsmann. Særlig radikalt er dette for dem som soner første

¹ Indre og ytre soning. Ph.d. Nord universitet, inntatt i Ph.d. i studier av profesjonspraksis // Nr. 34 – 2020.

gang, og som kanskje aldri har gjort en slik handling før. Spørsmål som blir viktige, er: Hvordan skal jeg forstå meg selv etter en slik handling? Hvem har jeg blitt? Mange opplever det som at man har falt ut av samfunnets moralske fellesskap og har mistet sin status som menneske. Skam, anger og skyld blir fortrenget til fordel for en «tøff» fasade. Da trengs et stort moralsk og eksistensielt reparasjonsarbeid for å komme tilbake. Det viktige forsoningsarbeidet inkluderer å gå inn i skyld og anger. Men slike prosesser legges det svært sjeldent til rette for i fengsel.

I avhandlingen min forstår jeg denne indre soningen som den vei en som enkeltmenneske og fange trenger å gå for å komme tilbake til det moralske fellesskap og oppleve seg som et fullverdig menneske igjen. Tar man ikke disse grunnleggende spørsmålene på alvor, kommer man på villspor. Konsekvensen er at man mister seg selv, faller varig ut av det moralske fellesskap og opplever seg som mindre menneskelig – kanskje helt umenneskelig. Det handler om alvorlig utenforskap. Det er et grunnleggende problem for fengselets rehabiliteringsarbeid at det ikke er noe søkelys på disse avgjørende eksistensielle og moralske problemstillingene.

I stedet for at fengselet legger til rette for at fangene kan gå inn i disse eksistensielle og moralske problemstillingene, skjer det motsatte. Fangene gis lite reell mulighet til å utvikle seg og bli bedre mennesker. I stedet må de underkaste seg disiplin som hindrer en slik positiv indre utvikling. Tvang blir normen, slik at det blir umulig å trene på å handle selvstendig eller autonomt. Det fører til at fangene avlærer moralske karakteregenskaper og evne til ansvar. Denne disiplinen og underkastelsen gjør også at fangen fremmedgjøres for seg selv, fordi han ikke kan være i kontakt med følelsene sine. Slik hindres han aktivt i å kunne gå gjennom den nødvendige indre soning.

Denne destruktive læringen blir ikke bedre av at fangen ses på med mistenksomhet av fengselssystemet og som en «kriminell» som potensielt er i stand til alt som er farlig og ulovlig. Tillit, som er en forutsetning for læring og vekst, er byttet ut med mistillit. Fangen er et konstant sikkerhetsproblem som må «kontrolleres» og «disiplineres». Alle handlinger og utsagn fra fangene kan tolkes i verste mening. Oppriktighet og ærlighet byttes ut med strategiske utsagn – fangene sier det de opplever at fengselssystemet ønsker å høre. Slik skapes et destruktivt klima hvor man i stedet moralsk perverteres. For fangene er det ingen vits å prøve å bli «bedre», de møtes uansett med mistillit og forstås som «kriminelle». Når man stadig forstår fangene som «kriminelle», blir det også en selvopplyllende profeti. Fangene blir «kriminelle».

Internt blant fangene, i fangekulturen, gjøres stigmaet som «kriminell» til noe man tar til seg og er stolt av. Kriminelle historier og verdier viderefremmes mellom fangene, og man utvikler en kriminell etos. Slik blir det et kriminelt miljø blant fangene, hvor det å identifisere seg som «kriminell» fremstår som den eneste mulighet hvis man ønsker sosial kontakt med de andre fangene (alternativet er å isolere seg på cella). I stedet for å gå gjennom en konstruktiv prosess hvor en tar et oppgjør med seg selv og det gale en har gjort, vil fangen snarere identifisere seg med kriminelle verdier. Slik låses han fast i en selvforståelse som hindrer indre soning.

Hvis vi virkelig mener alvor med rehabiliteringsprosjektet for fangene, bør vi derfor forstå det på en indre moralsk og eksistensiell måte. Da er målet at fangene skal forholde seg til det gale de har gjort, og bli i stand til å se seg som moralske mennesker som kan bli del av det moralske fellesskap. For at det skal være mulig, må fengsel forandres grunnleggende slik at fangen ikke stigmatiseres og støtes ut. Det må legges til rette for at de som straffes, kan gå gjennom en indre soning, og det må være et sosialt miljø som ikke bryter fangene ned eller skaper en moralsk destruktiv sosialiseringseffekt. For å klare det har norsk kriminalomsorg en svært lang vei å gå.